

Бојана МИЛОСАВЉЕВИЋ*

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПОСТУПЦИ ПРИ ПРЕДСТАВЉАЊУ ФОРМИ ГОВОРНЕ ЕТИКЕЦИЈЕ У СРПСКИМ ДЕСКРИПТИВНИМ РЕЧНИЦИМА

Сажетак: Узимајући у виду праксу наше традиционалне дескриптивне лексикографије, као и граматичке и прагматичке карактеристике форми говорне етикеције релевантне за опис савременог српског језика, у раду се показује где се у речнику, тј. речничком чланку описују форме говорне етикеције, затим како се конципира њихово граматичко и семантичко профилисање, који типови дефиниција се користе за њихово описивање, као и који елементи у оквиру лексикографских дефиниција функционишу као јединице лексикографског метајезика.

Кључне речи: форме говорне етикеције, лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије, Речник САНУ, Речник МС, једнотомни Речник СЈ

0. Форме говорне етикеције (*добар дан, како сте?, изволите, хвала, пардон, извињавам се* и др.) представљају специфичан слој лексичког система, као и језичког система уопште, јер су устаљене језичке јединице које се у комуникацији не стварају него само репродукују у готовом облику и употребљавају у типизираним ситуацијама. Језичко описивање ових форми захтева поред граматичког и прагматичко осветљавање. У традиционалним граматичким приручницима оне се по правилу потпуно описују.

1. Излагање које следи има за циљ да са лексикографског становишта осветли форме говорне етикеције. Узимајући у обзир битне карактеристике форми говорне етикеције на граматичком и комуникативном

* Бојана Милосављевић, сарадник у Институту за српски језик САНУ, Београд

плану, у фокус овог рада ставићемо начин њихове идентификације и основне облике њиховог представљања у дескриптивним речницима¹.

За потребе овог рада од форми говорне етикеције у разматрање су ушли **поздрави** (*добро јутро, добар дан, добро вече, помаже бог, лаку ноћ, здраво, збогом, ћао, срдачан поздрав, до виђења, имам част, част ми је*), **форме које се јављају при првом сусрету саговорника** (*како си/сте?, драго ми је, добро дошао, боље вас нашао, љубим руке, поштовање*), **форме за ословљавање саговорника** (*поштовани, уважени, драги, господине, госпођо, госпођице, мили, друже, другарице, мајко, брате, сестро*), затим пропратни **изрази жеља** (*пријатно, са срећом, срећно, жив био/била, руке ти се позлатиле*), **форме нуђења, чашћавања** (*изволите, изволите на кафу, послужите се*) којима се саговорнику сугерише да прихвати, узме понуђено, као и форме којима се исказују **молба, извињење, захваљивање, подршка, честитање и саучешће** (*молим (те/Вас), извини (те), извињавам се, опрости (те), пардон, жао ми је, с опроштењем, хвала, захваљујем (се), благодарим (мо), честитам, браво, сјајно, одлично, алал вера, свака част, срећан рођендан, изјављујем саучешће, сажалевам случај*).

Међу опште карактеристике форми говорне етикеције убраја се њихов устаљени облик, ситуационо појављивање, под којим се подразумева, између осталог, и медиј комуникације (писана или усмена комуникација) и однос међу саговорницима (дистанциран или недистанциран однос, комуникација између старијих и млађих и сл.). Ове опште карактеристике форми говорне етикеције могу се узети као структурни и семантички параметри за њихово идентификовање, а у великој мери и за типско представљање у дескриптивним речницима.

Међутим, на комуникативном плану форме говорне етикеције функционишу и као показатељи говорног чина, па су за идентификовање ових форми и за њихово представљање у дескриптивним речницима неопходни и додатни параметри, комуникативно-мотивациони, прагматички и функционално-стилски. Они се у лексикографском раду не могу утврђивати непосредно, и само на основу правила до којих се долази

¹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (17 томова), Речник српскохрватскога књижевнога језика МС (6 томова) и једнотомни Речник српскога језика МС. У раду ће се на ове речнике упућивати скраћеницама, које овде дајемо по редоследу њиховог навођења: РСАНУ, РМС, РСЈ.

лексичко-семантичком анализом, него и уз помоћ комуникативно-прагматичких истраживања језика².

2. Када се говори о поступцима лексикографског представљања одређене класе речи, има се у виду њихово место у речнику, тј. речничком чланку, затим, типови информација који се могу наћи уз посматрану класу речи (граматичке, семантичке, нормативне и функционално-стилске информације), јер такве информације, путем дефиниција, одређених квалификатора, глоса и других видова лексикографског метајезика, показују граматички и нормативни статус речи у језику, као и њихов домен употребе. Узимајући, дакле, у виду праксу наше традиционалне дескриптивне лексикографије, као и карактеристике посматраних форми говорне етикеције релевантне за опис савременог српског језика, показаћемо где се у речнику, тј. речничком чланку описују форме говорне етикеције, затим како се конципира њихово граматичко и семантичко профилисање, који типови дефиниција се користе за њихово описивање, као и који елементи у оквиру лексикографских дефиниција функционишу као јединице лексикографског метајезика.

3. МЕСТО ФОРМИ ГОВОРНЕ ЕТИКЕЦИЈЕ У РЕЧНИКУ

Форме говорне етикеције могу се јавити на нивоу лексичких јединица, чија се прагматска значења остварују у одређеном контексту, и на нивоу граматичких јединица, чија се прагматска значења остварују у одређеном граматичком облику тих јединица, али и у одређеном контексту.

а) Уколико су форме говорне етикеције једночлане лексичке јединице и прагматско значење остварују само у одређеном ситуационом контексту или у одређеном граматичком облику речи, према принципима традиционалне лексикографије, такво значење издваја се као посебно значење лексеме и представља се у оквиру полисемне структуре те речи. Тако, на пример, лексема *здраво*, поред свог основног десигнативног значења, има и значење које јој у лексичком систему обезбеђује статус прагматског оператора, тј. статус поздравне форме, па се с разлогом такво значење лексеме *здраво* у дескриптивним речницима посебно издваја. С истим разлогом се као посебно издваја и значење трпног придева *поштовани*, јер се јавља 'као формула учтивости у усменом или писменом обраћању', са значењем 'достојан, вредан поштовања: (много)

² О комуникативно-прагматичким истраживањима језика в. Пипер 2005, Ристић-Радић-Дугоњић 1999: 93–117; 118–127, Милосављевић 2007, где је наведена и друга релевантна литература.

поштовани (друже, пријатељу и сл.)'. Тако и прилог *пријатно* у комуникацији функционише као 'формула којом се при обедовању исказује жеља да јело што боље прија'. Значење 'извини (те), не замери (те), не узми (те) за зло' глагола *опростити*, које се остварује само у императивном облику (*опрости/опростите*) такође се издваја као посебно значење у полисемној структури ове речи.

б) Уколико су форме говорне етикеције вишечлане лексичке јединице, оне се у оквиру речничког чланка издвајају као изрази, што је у складу са лексикографским третманом свих вишечланих устаљених конструкција јединственог значења – идиома, фразеологизама, пословица. Тако се у оквиру израза налазе поздравне форме *добро јутро* (под јутро), *добар дан* (под дан), *добро вече* (под вече), форме које се јављају при првом сусрету саговорника *добро дошао/дошла/дошли!* (под доћи), *боље вас нашао/нашла!* (под наћи), *како си/сте?* (под како), *мило ми је* (под мио), *са срећом* (под срећа), *љубим те* (под љубити), *нема на чему* (под немати), као и све друге форме које се остварују у вишечланој структури.

Како нам показују дескриптивни речници, нема лексикографског двоумљења око тога у ком делу речничког чланка ће се одређена форма говорне етикеције представити. У том делу лексикографске обраде, дакле, утврђени су јасни лексички и граматички принципи који се углавном доследно поштују.

4. ГРАМАТИЧКО И СЕМАНТИЧКО ПРОФИЛИСАЊЕ ФОРМИ ГОВОРНЕ ЕТИКЕЦИЈЕ У ДЕСКРИПТИВНИМ РЕЧНИЦИМА

4. 1. Што се тиче граматичког и семантичког профилисања ових форми у дескриптивном речнику, оно зависи од њиховог статуса у граматичком и лексичком систему.

Код форми говорне етикеције из реда лексичких јединица семантичко профилисање се заснива на опису ситуације у којој се употребљава одређена форма говорне етикеције, са могућим додатним лексикографским напоменама у виду квалификатора о ситуационој и/или идиоматској употреби те форме, на пример, истицање да се форме употребљавају у разговорном језику, у фамилијарној комуникацији и сл. Код форми говорне етикеције из реда граматичких јединица граматичко и семантичко профилисање зависи од тога да ли форме говорне етикеције прагматско значење могу да реализују:

1) у одређеном граматичком облику (нпр. у вокативном облику, у императивном облику, у презентском облику);

2) у одређеној граматичкој служби (нпр. прилог у служби узвика и сл.) или

3) у одређеној лексичкој или синтаксичкој позицији.

Да илуструјемо то.

1) Вокативни облици именица којима се именују особе (*brate, сине, (к)ћерко, мајко, душо, љубави, срећо, срце*) јесу форме којима се у приснијем, фамилијарном обраћању ословљава саговорник. Ако погледамо лексикографску обраду ових именица, запажамо да се као посебна значења издвајају поменуте употребе ових речи. У глоси пре самог навођења тих значења напомиње се да у вокативном облику ове именице могу имати ту комуникативну вредност (уп. *brate, душо, (к)ћерко*) или се то чини у самој дефиницији формулацијама ‘најчешће (често) као назив особе у обраћању таквој особи’, ‘најчешће у тепању и у личном обраћању’ и сл. (уп. *љубави, сине, срећо*):

брат 7. (само вок.) а. свако мушко лице (*па и животиња*) у присном обраћању. – Помагајте, браћо, за Бога ево ме тера Брко (НПр Вук, 5, РСАНУ).

душа 3. в. (у вок.) фам. у присном обраћању и тепању, обично уз реч „моја”, „драга”, ређе „медена”, „рајска” и сл. у значењу: *драги мој, драга моја*. – Пауница ... га стане грлити и будити: „Устај, храно! устај срце! устај душо!” (НПр Вук, 21, РСАНУ).

љубав 2. б. особа која се воли (*жена или мушкарац*) *драга, вољена особа (често као назив у обраћању таквој особи)*. – „Уђи, љубави моја”, рече (Симић Ж. 4, 111, РСАНУ).

син 2. хип. а. у присном благонаклоном обраћању женској или мушкој особи *млађој од саговорника* (РСЈ).

Основно значење глагола *опростити* је ‘прећи преко чије кривице, грешке, дати опроштење’, али када се у комуникацији овај глагол јави у императивном облику (*опрости (те)*), онда та форма има функцију извињења и функционише као синоним формама *извини (те), не замери (те)*. Императивни облик глагола као обавезно граматичко средство помоћу којег овај глагол остварује комуникативно значење извињења назначен је у глоси испред дефиниције тог значења:

опростити, опростим сврш. **І. 1. в. (у имп.)** у извињавању, *испричавању: не замери (те), немој (те) се љутити, из-*

вини (те). – Ах, опростите, ја нисам и за вас донео [воду] (Лаз. Л., РМС).

2) Лексема *пардон* је у РМС и РСЈ дефинисана као именица мушког рода француског порекла чије је основно значење ‘опроштај, извињење, поштеда, милост, помиловање’ (Пардон не иштемо. *Лаз. Л.* Та ми смо педесетгодишњаци, и нас ће вријеме без пардона прегазити. *Кол.*). Али, у интерактивној комуникацији *пардон* се користи као форма којом говорник у говорном чину свом саговорнику исказује извињење (Пардон, пардон господине ... допустите само да рекнем једну *Петр. В.*) и тада је она, према морфолошкој класификацији речи, у служби узвика, а не именица, што се у глоси испред назначеног значења и напомиње. Таквим лексикографским поступком указује се не само на морфолошке особености лексеме *пардон* него и на комуникативно-прагматичке и функционалне особености ове речи.

пардон, -она м фр. **2. (у служби узвика)** уобичајена узречица за извињење, уобичајена учтива формула у друштву: *опростите, извините.* – Пардон, пријатељу, то је мој још неплаћени капут (Матош.). Пардон, пардон, господине ... допустите само да рекнем једну (Петр. В., РМС).

На исти начин се поступа и са поздравом *здраво*:

здраво прил. **1. д. (у служби узвика)** као поздрав или опоздрав при сусрету или растајању

Е, сад здраво. Гледаћу да свратим до тебе (Тар. 1, 48, РСАНУ)

3) Прилози *драго* и *жао* само у одређеним синтаксичким позицијама добијају статус форме са прагматским значењем, које се као посебно значење издваја у дескриптивном речнику, а таква синтаксичка ограничења наводе се у глоси пре самог навођења тих значења (в. *драго ми је*) или се то чини у самој дефиницији (в. *жао ми је*):

драго прил. **3. (са глаголом бити и субјектом у дативу)**
а. за изражавање задовољства, радости: *мило, пријатно, угодно.* – Драго ми је што си дошао (РСЈ).

жао прил. **1. само у безличним обртима са логичким субјектом у дативу (ређе генитиву) са значењем а. жаљења, саосећања.** – Жао ми је што Вам се то догодило (РСЈ).

Ево, још једног примера:

захвалити се 2. (на нечему, за нешто, ретко нечега) на учтив начин одрећи се каквог положаја, почасти и сл. – Стара мржња Бошњака против њега ... се искалила, јер се паша ... захвалио на свом положају (Чубр. В. 1, 340) (РСАНУ).

4. 2. Вратимо се на форме *пардон* и *опрости (те)*. На комуникативном плану, дакле, ове форме функционишу као показатељи говорног чина на *извињења*, што се у дескриптивним речницима одговарајућим лексикографским поступцима и назначује. Гледано са синтаксичког аспекта, експлицитни показатељи, експоненти говорног чина јесу перформативни глаголи, тј. 1. лице апсолутног презента, што значи 1. лице апсолутног презента само глагола несвршеног вида (*захваљујем, извињавам се, честитам, изјављујем саучешће* и др.). Међутим, у дескриптивним речницима се не указује на перформативни облик глагола као на експлицитни показатељ говорног чина и као на форму која у том облику има прагматско значење и у комуникацији функционише као форма говорне етикеције³. Али се зато, с друге стране, ови перформативни облици као форме говорне етикеције наводе као синоними појединим формама говорне етикеције. Тако се форма *хвала ти (вам)* у РСМ дефинише перформативном формом *захваљујем ти (вам)*, форма *куним те Богом* перформативом *преклињем те*, а форми *жао ми је* као један од синонима наводи се форма *жалим, сажаљевам (некога, нешто)*, која у одређеним контекстима може бити експонент говорног чина *изражавања жаљења* или *изражавања саучешћа*.

хвала ж Изр. **хвала ти (вам итд.) захваљујем ти (вам итд.)**.

жао прил. **само у изразима: жао ми је жалостан сам, тугујем (због нечега); незадовољан сам (због нечега); жалим, сажаљевам (некога, нешто)**.

³ Једино је перформативна форма *молим* у РСАНУ издвојена као посебна форма јер у комуникацији може имати различите комуникативне функције.

Дакле, јасан је принцип традиционалне лексикографије да за успостављање одредница није од значаја флексија (Тафра 2005: 73–74), што потврђује и случај неиздвајања перформативних облика као посебних одредница. Међутим, имајући у виду чињеницу да неке од перформативних форми, као што су *захваљујем (се)*, *извињавам се*, *честитам*, *изјављујем саучешће*, нису само презентски облици глагола, већ форме које на комуникативном плану функционишу као устаљене, идиоматске форме које припадају формама говорне етикеције, чини се, да је ипак потребно неким од лексикографских и техничких поступака указати на њихове граматичке и комуникативно-прагматичке особености. У савременој дескриптивној лексикографији, која се залаже за интегрални опис лексичких јединица, указује се на важност перформативности као лексичко-граматичке категорије и на потребу за њеним адекватним представљањем у дескриптивној лексикографији (Апресјан 1995: 199–218). У том смислу потребно је додатно испитати могућности лексикографског метајезика наше дескриптивне лексикографије, као и све лексикографске и техничке поступке којима би се опис језичких јединица у нашим речницима у овом домену употпунио.

5. ЛЕКСИКОГРАФСКО ДЕФИНИСАЊЕ ФОРМИ ГОВОРНЕ ЕТИКЕЦИЈЕ И ЈЕДИНИЦЕ ЛЕКСИКОГРАФСКОГ МЕТАЈЕЗИКА

Форме говорне етикеције спадају у речи које немају денотате у изванјезичкој реалности, јер им се значења реализују у говору, у комуникативном чину одређене комуникативне ситуације, па се при њиховом лексикографском представљању, како смо већ напоменули, морају узимати у обзир фактори релевантни за комуникацију. Стога се ове форме у дескриптивним речницима тумаче посебним типом дефиниција који садржи, поред семантичких, и прагматичке информације о томе у којој ситуацији се користе одређене форме говорне етикеције (којом приликом и када), ко их користи, са којом намером и циљем. Дакле, у дескриптивним речницима се о формама говорне етикеције дају информације о ситуацијама у којима се употребљавају, о њиховој илокутивној снази, о њиховим емоционално-експресивним компонентама. Ове лексикографске дефиниције су, како је већ речено, типске, па се у оквиру њих могу издвојити елементи који функционишу и као јединице лексикографског метајезика.

5. 1. Тако се у оквиру речничких дефиниција издвајају оне јединице лексикографског метајезика којима се указује на одређене елементе говорне ситуације у којој се употребљава форма говорне етикеције. Фор-

мулацијама типа ‘при сусрету’, ‘при доласку’, ‘при растанку’, ‘при одласку’, ‘при обедовању’, ‘при изражавању жеље’, ‘при одласку на спавање увече или ноћу’, ‘при обраћању’, ‘при обраћању коме или при представљању’, ‘при обраћању на ти’, ‘при благосиљању’, ‘приликом честитања’, ‘приликом наздрављања’, ‘у (учтивом) обраћању’, ‘у приснијем обраћању’, ‘у ословљавању’, ‘у усрдној молби’, ‘у извињавању, у испривавању’, ‘у експресивном изражавању’, ‘каже се кад се ...’, ‘ујутру’, ‘увече’, ‘током дана’ и сличним формулацијама, указује се на околности у којима се одређена форма користи, односно указује се на време, тренутак пригодан за њену употребу.

5. 2. У речничкој дефиницији форми говорне етикеције налазе се и они метајезички елементи који указују на њихову илокутивну снагу, која се најопштије схвата као успостављање сарадничког односа са саговорником у говорном чину, али која се одређеним формулацијама конкретно експлицира упућујући на одговарајуће говорне чинове. То су формулације од најопштијег типа, као што су ‘учтив израз’, ‘учтива форма’, ‘учтива фраза’, ‘формула учтивости’, ‘из учтивости или поштовања’ до конкретнијих формулација типа ‘за изражавање радости, задовољства’, ‘за изражавање захвалности’, ‘за повлађивање, честитање’, ‘за појачање неке молбе’, ‘за одобравање, похвалу’, ‘када се износи позитиван став према нечему или при представљању, упознавању’, ‘као израз уважавања’, ‘као израз присности, љубави, оданости’, ‘као израз жеље да (јело што боље прија)’, ‘форма којом се исказује жеља ...’, ‘као жеља, честитка или поздрав’ и сл.

5. 3. Неке језичке форме примарно не припадају комуникативно-прагматичком језичком плану, али у одређеном комуникативном контексту могу имати илокутивну снагу карактеристичну за форме говорне етикеције, при чему губе своје основно, примарно значење. Такве су, на пример, форме *драги* и *мили* које се јављају у ословљавању (нпр. драги професоре, мили пријатељу), а које, као што се зна, примарно не припадају сфери комуникације. У речнику се десемантизација основног, примарног значења оваквих језичких форми означава формулацијом ‘са избледелим значењем’.

драг, -а, -о (одр. драги, -а, -о) **1. б. са избледелим значењем**, као израз присности при обраћању (РСАНУ)

мио, мила и мили (одр. мили, -а, -о) **1. в. са избледелим значењем**, као израз присности, љубави, оданости и сл., при обраћању (РСАНУ)

5. 4. Тако и форме извињења *извини/те, опрости/те* поред своје примарне функције – изражавања извињења, могу имати и секундарну, фатичку функцију када се јављају као актуализатори учтивости при отварању комуникације и привлачењу пажње саговорника на себе, затим при прекидању саговорника ради преузимања речи, али и при исказивању неслагања са саговорником, подсећања саговорника на нешто што није пријатно за њега и сл. Тада форма *молим те/Вас* функционише као експонент говорног чина у коме се исказује неслагање, негодовање и неодобравање, а не молба. Дакле, таква десемантизација основног примарног значења језичке форме, односно њене основне, примарне комуникативне функције лексикографским метајезиком назначује се формулацијом ‘са избледелим значењем’, после које следи формулација којом се прецизније одређује нова комуникативна функција.

извинити 1. б. (са избледелим значењем) *при одбијању, при стављању до знања да нешто не може бити.* – Ако ... до вечерас не будете намирени како треба, онда ви извините, господине сликару (Шов. 1, 685, РСАНУ).

молити 3. (у 1. л. најчешће јд., обично у непотпуним или елиптичним реченицама) **в. са избледелим значењем,** *у чуђењу (са узвичном интонацијом).* – Гле, молим те, овим се мастило скида с перета (Рув. К. 1, 129, РСАНУ).

5. 5. За језички опис комуникативно-прагматичких јединица, какве су и форме говорне етикеције, релевантан је и начин комуницирања, тако да је од значаја и однос међу учесницима у комуникацији, који може бити дистанциран или недистанциран, близак. Од значаја је и то да ли се комуникација одвија писмено или усмено. Како показују дескриптивни речници српског језика, у лексикографским описима форми говорне етикеције препознају се јединице лексикографског метајезика које упућују на ове параметре.

Формулацијом ‘уобичајена формула, уобичајени поздрав, уобичајено питање’ упућује се на форму која је актуелна и фреквентна, као и на то да конкретна форма није функционално-стилски маркирана. У нашим дескриптивним речницима тако су, на пример, дефинисане следеће форме: *добро јутро, добар дан, добро вече, лаку ноћ, како си/како сте?, добро дошао/добро дошли, пардон.*

У речничком опису се квалификаторима *нар. (одно, народски), разг. (оворно), фам. (илијарно)* или самом дефиницијом експлицирају и огра-

ничења употребе појединих форми. Тако се поздрави *помаже бог, бог ти/вам помогао* и *добра ти срећа* описују као *народни, народски* поздрави, а форме *како си/сте?*, *љубим те, жалим случај* као форме карактеристичне за неофицијелну комуникацију, а форме за ословљавање *brate, душо* као форме карактеристичне за блиско, интимно, фамилијарно обраћање. Форме за ословљавање *господине, госпођо* и *госпођице* описују се као форме које се употребљавају само у грађанском друштву, а форме за ословљавање *друзе* и *другарице* као форме које су карактеристичне само за социјалистичко друштво.

У речничким описима форми говорне етикеције налазе се и информације о томе ко их употребљава (старији или млађи, одрасли или деца) и коме су упућене (старијима или деци, женама или мушкарцима, удатим или неудатим женским особама, домаћину или госту и сл). Тако се, како показују наши речници, у одређеним контекстима формом *мајка* ословљава старија жена, формом *госпођа* ословљава се углавном удата женска особа, а формом *госпођица* неудата. Благослов *жив био/била* одрасли упућују деци, поздрав *љубим руке* данас није тако уобичајен, а упућивали су га млађи старијима и мушкарци женама. Како нам ова форма показује, ограничења у употреби форми говорне етикеције јављају се и на временској равни, па се на основу речничких описа и квалификатора типа *заст. (арело)* може пратити развој и континуитет система форми говорне етикеције у српском језику. Да се систем форми говорне етикеције мења са временом, потврђује и поздравна/отпоздравна форма *ћао* (према италијанском), која се данас врло често јавља у свакодневной неформалној комуникацији међу млађима, углавном у жаргону, па још увек ни у једном дескриптивном речнику српског језика није представљена.

На медијум комуникације, усмени или писмени, у дескриптивним речницима експлицитно се упућује формулацијама типа ‘у усменом или писменом обраћању’, ‘при завршетку писма’, ‘у писмима’, и имплицитно формулацијама ‘при сусрету’, ‘при доласку’, ‘при растанку’, ‘при одласку’. Тако се форма *с (дубоким, највећим) поштовањем* у РМС дефинише као ‘учтива формула при завршетку писма’, а *поштовани (господине/друзе/пријатељу)* као ‘формула учтивости у усменом или писменом обраћању’ и сл.

6. Дакле, можемо рећи да су форме говорне етикеције у дескриптивним речницима углавном системски представљене, да је метајезик којим се описују изграђен, тако да се приликом њиховог описа водило рачуна о њиховим граматичким, семантичким и прагматичким особено-

стима. Ово је важно истаћи управо због чињенице да се форме говорне етикеције у традиционалним граматикама, на којима се заснива наша традиционална дескриптивна лексикографија, не описују, јер се у њима занемарује комуникативна сфера језика, па се у приступу језичким јединицама узима у обзир само граматички и лексички ниво, а не и прагматички, који обухвата факторе релевантне за комуникацију, као што су говорна ситуација и учесници у ситуацији.

Међутим, иако је наша анализа показала системност у лексикографском опису форми говорне етикеције у дескриптивним речницима, могу се издвојити извесни лексикографски пропусти, које можемо сматрати последицом недовољне лексикографске акрибичности. Тако су неке форме говорне етикеције представљене у једном дескриптивном речнику, док у другима нису или су делимично представљене. Куртоазни одговор на захваљивање *нема на чему* представљен је само у једнотомном РСЈ. Поздравна форма *срдачан поздрав*, иако је представљена само у једнотомном РСЈ, није представљена на одговарајући начин. Она се наводи на исти начин као и сви други синтагматски спојеви са срдачан: *срдачан човек, срдачан дочек, срдачна жеља*. Међутим, синтагматски спој *срдачан поздрав*, за разлику од других синтагматских спојева са придевом *срдачан*, има специфичан статус у језику, јер има комуникативну функцију, као поздрав у формалној писаној комуникацији, који се јавља при завршетку писма. Сматрамо, дакле, да је ову форму требало посебно издвојити и представити је у складу са њеним комуникативно-прагматичким карактеристикама.

Међу поздравним формама разликују се оне које се јављају при сусрету и оне које се јављају при расанку, при том неке од поздравних форми имају своје одговарајуће отпоздравне форме. Тако на пример, поздравна форма *помаже бог* или *помоз бог* има своју отпоздравну форму *бог ти помогао*, што се у РСАНУ и региструје на одговарајући начин. На исти начин у комуникацији функционишу и поздравне форме *добро дошао/дошли* и *боље те/вас нашао*. Међутим, у РСАНУ је представљена само отпоздравна форма *боље те/вас нашао/нашли*, а њена одговарајућа поздравна форма *добро дошао/дошли* није забележена, док у РМС није забележена ни једна ни друга форма.

Ниједан од дескриптивних речника које смо ми узели у разматрање (РСАНУ, РМС и РСЈ) не наводи форму *пријатно* као поздравну форму, која се у одређеним ситуацијама често јавља уместо поздравне форме *до виђења*, већ се само констатује њена употреба при обедовању. Такође се у дескриптивним речницима не представљају ни многе експресивне ре-

чи/изрази којима се у усменој комуникацији изражава говорниково емоционално-експресиван став према комуникацији, а којима се успоставља сараднички однос са саговорником, и који функционишу као показатељи одређених говорних чинова. Такви су на пример узвици *сјајно!* и *одлично!* који у фамилијарној комуникацији служе за исказивање похвале, честитања и за пружање подршке.

Недоследности има и приликом навођења одређених информација, па се исти тип информација јавља и у оквиру самих семантичких дефиниција и у глоси испред дефиниције (в. пр. *brate*, *душо* и *љубави*, *сине*, као и *извини (те)* и *молим (мо)*). Примећујемо такође да понекад остају и одговарајући квалификатори којима би се додатно нормирала употреба одређене форме, као и додатна семантичка објашњења о њеној употреби. На пример, приликом описа поздравне форме *здраво* недостају информације о томе да је у питању форма која се јавља у неформалној комуникацији, комуникацији међу блиским саговорницима. Приликом описа форме *bravo!* као узвика за одобравање, похвалу, честитање не наводи се да је то форма карактеристична за неформални стил комуникације и сл.

7. И да закључимо. На основу ове анализе, у којој су узети у обзир лексикографски и технички поступци традиционалне дескриптивне лексикографије и релевантне комуникативно-прагматичке карактеристике форми говорне етикеције, као и захтеви савремене лексикографије, можемо рећи да се у нашим дескриптивним речницима форме говорне етикеције углавном доследно представљају и на начин који је усклађен са карактером дескриптивних речника. Такође можемо закључити да је лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије, иако заснован на традиционалној граматици и лексикографији, у доброј мери изграђен и установљен за системско представљање лексичког система српског језика у домену говорне етикеције. Елементи, који се у оквиру речничких дефиниција издвајају као јединице лексикографског метајезика, показују да се у оквиру лексикографских дефиниција заправо издвајају они комуникативно-прагматички елементи на којима су касније засноване савремене лингвистичке теорије, као што је теорија говорних чинова, али и друге савремене језичке теорије у оквиру социолингвистике, психолингвистике, когнитивне семантике, стилистике итд. У том смислу можемо рећи да лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије представља солидну основу за примену и даље развијање савремених теорија, које се тек у најновијим граматичким и другим приступима код нас, у српској лингвистици, теоријско-методо-

лошки примењују. Стога би требало, залагањем пре свега лексикографа, лексикографски метајезик да буде предмет изучавања како би се стручној и другој јавности представиле јединице његовог инвентара ради коришћења свих информација које дескриптивни речници нуде својим корисницима. Изучавање лексикографског метајезика српске дескриптивне лексикографије је додатно отежано јер се у нашој средини о лексикографском метајезику мало брине, а и многи лексикографски и технички поступци нису експлицитно назначени, па због тога нису ни пописани ни описани (в. Ристић 2006). Допринос овога рада видимо управо у овом правцу, у правцу издавања, описивања и установљења инвентара јединица лексикографског метајезика у сфери говорних чинова, као позданог инструмента у даљим истраживањима у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан 1995: Ј. Апресан. „Перформатива в грамматики в словаре”. *Интегралное описание азџака и системнај лексикографиџа (том II)*. Москва: Школа „Јзџки русскоџ кулџтура”.

Згуста 1991: L. Zgusta. *Priručnik leksikografiji*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Милосављевић 2007: Б. Милосављевић. *Форме учтивости у српском језику*. Београд: Учитељски факултет.

Пипер 2005: „О вводных диалогaх в славянских языках”, *Јужнословенски филолог LXI*, 15–32.

Радовановић 1986: М. Radovanović. „Gramatika društvenog statusa”. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.

Ристић – Радић-Дугоњић 1999: С. Ристић и М. Радић-Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет.

Ристић 2006: С. Ристић. „Лексикографски метајезик и српска дескриптивна лексикографија”. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик, 113–134.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, т. I–XVII (одврзивати –Опово). Београд: Институт за српски језик, од 1959. године

РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Тафра 2005: В. Tafra. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bojana MILOSAVLJEVIĆ

LEXICOGRAPHIC PROCEDURES IN THE TREATMENT OF ADDRESSES
AND POLITENESS FORMS IN THE SERBIAN DESCRIPTIVE DICTIONARIES

Summary

On the basis of different ways of treating addresses and politeness forms in the serbian descriptive dictionaries (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU, Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika MS i Rečnik srpskog jezika MS) we established lexicographic procedures with consistent application. According to our analysis these forms are systemic presented in Serbian descriptive lexicography, and the Serbian lexicographic metalanguage shows a very high level of possibility to describe all grammatical and pragmatical characteristics of addresses and politeness forms.

